

УДК 338.242.4(477)

Забаштанський М.М.

доктор економічних наук, професор,
Чернігівський національний технологічний університет

Забаштанська Т.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Чернігівський національний технологічний університет

Роговий А.В.

доктор економічних наук, доцент,
Чернігівський національний технологічний університет

Zabashkanskyi Maksym

Dr.Sc. (Economics), Prof.,
Chernihiv National University of Technology

Zabashkanska Tatyana

Candidate of Sciences (Economic), Associate Professor,
Chernihiv National University of Technology

Rogovyi Andrii

Dr.Sc. (Economics), Associate Professor,
Chernihiv National University of Technology

ДЕТІНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: УМОВИ, МОЖЛИВОСТІ ТА НАСЛІДКИ

DECREATION OF THE TOURIST DEPARTMENT OF UKRAINE: CONDITIONS, OPPORTUNITIES AND CONSEQUENCES

У статті розглянуто сучасні особливості функціонування туристичної галузі в умовах тінізації національної економіки. Досліджено вплив тінізації національної економіки на результативність функціонування туристичної галузі, конкурентоспроможність туристичних послуг, стан її інфраструктурного забезпечення. Обґрунтовано можливі форми ведення тіньової діяльності в туристичній галузі. Надано пропозиції щодо необхідності формування системи заходів, спрямованих на унеможливлення зростання фактичного обсягу тіньового сектору економіки, що буде сприяти зменшенню не лише тіньового сегменту в туристичній індустрії, а й забезпечить її інфраструктурний розвиток та підвищить результативність подальшого функціонування.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, туристичні послуги, державне регулювання туристичної галузі, розвиток туристичної інфраструктури.

В статье рассмотрены современные особенности функционирования туристической отрасли в условиях тенизации национальной экономики. Исследовано влияние тенизации национальной экономики на результативность функционирования туристической отрасли, конкурентоспособность туристич-

ческих услуг, состояние ее инфраструктурного обеспечения. Обоснованы возможные формы ведения теневой деятельности в туристической отрасли. Даны предложения о необходимости формирования системы мероприятий, направленных на предупреждение роста фактического объема теневого сектора экономики, что будет способствовать уменьшению не только теневого сегмента в туристической индустрии, но и обеспечит ее инфраструктурное развитие и повысит результативность дальнейшего функционирования.

Ключевые слова: туризм, туристическая отрасль, туристические услуги, государственное регулирование туристической отрасли, развитие туристической инфраструктуры.

The article considers modern features of the tourism industry functioning in conditions of national economy shadowing. The influence of national economy shadowing on the effectiveness of tourism industry functioning, the competitiveness of tourist services, the state of its infrastructure provision was investigated. It is proved that under present conditions one of the important obstacles hindering the development of tourism in Ukraine is the shadow economy, which is present both in the economy of the state and in the tourism industry. Possible forms of conducting shadow activity in the tourism industry are substantiated, among which the following are highlighted: shadow turnover of financial capital; evasion of travel agents from paying taxes; operation of illegal travel agencies and carriers companies; shadow employment; illegal manufacture and sale in the tourism industry of goods, works and services, and so on. It was emphasized that the large-scale manifestations of the shadow economy, the interconnected systemic deformation of the management of financial and economic processes in the country became widespread, and the tourism industry, based on its specifics, and the possibility of a quick return of investment, has become an attractive area for expanding shadow operations. The existence of a threat to the effect of the "threshold of non-return" is substantiated, which is dangerous because it makes it impossible to resist the national economy, that is, the return to the corresponding positive mechanism of economic movement, which occurs when the level of engagement of the economic activity in the shadow exceeds the corresponding value. Proposals on the necessity of forming a system of measures aimed at preventing the growth of the actual volume of the shadow sector of the economy, which will help to reduce not only the shadow segment in the tourism industry, but also ensure its infrastructure development and increase the effectiveness of further functioning, is provided.

Keywords: tourism, tourism industry, tourism services, state regulation of tourism industry, budget financing, deficit financing, tourism infrastructure development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні тенденції глобальної економіки систематично здійснюють вплив на розвиток міжнародного туризму та дають можливості віднести туристичний бізнес до найперспективніших галузей економіки. Сформована належним чином туристична інфраструктура дає змогу підвищити інвестиційну привабливість країни та її конкурентоспроможність у світовій економіці.

Наявні туристичні ресурси України дають змогу розглядати її як вагомий туристичний складник національної економіки та підтверджують її значний конкурентний потенціал, здатний виступати драйвером розвитку.

Проте в умовах сьогодення посиленої уваги заслуговує сукупність чинників зовнішнього та внутрішнього впливу, які здійснюють негативний вплив не лише на якість послуг туристичної галузі, а й на стан її інфраструктурного забезпечення, основними серед яких є: високий рівень фізичного та морального зносу наявного інфраструктурного забезпечення; недосконалість нормативно-правової бази; економічна й політична нестабільність у країні; невідповідність якості задекларованих туристичних послуг їх установленій вартості; відсутність практичних заходів, спрямованих на розвиток туристичної галузі в довгостроковій перспективі; обмеженість фінансових ресурсів, спрямованих на розвиток туристичної галузі в країні; перебування значної частини ринку туристичних послуг у тіньовому сегменті вітчизняної економіки.

Значні масштаби тіньового сектору в туристичній галузі України здійснюють негативний вплив на

ділову репутацію країни у взаємовідносинах із міжнародними організаціями та інвесторами з огляду на можливості нарощення обсягу туристичних потоків, залучення іноземних інвестицій, формування та розвитку необхідної туристичної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблеми функціонування туристичної галузі впродовж кількох десятиліть перебувають у центрі уваги багатьох науковців та практиків. Найбільший інтерес у цьому зв'язку становлять праці О. Цимбал [1], С. Домбровської [2], О. Білотіл [2], А. Помаза-Пономаренко [2]. Аналізу наукових джерел із проблематики детінізації національної економіки присвячено наукові праці З. Варналія [3], О. Кундицького [4], О. Сенишина [4].

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Туристична галузь є унікальною сферою національної економіки, яка, крім отримання економічної вигоди, покликана вирішувати важливі соціальні, культурні та суспільні завдання, спрямовані на реалізацію функції життєзабезпечення суспільства. Проте значний рівень тінізації національної економіки має взаємозалежний вплив на результативність функціонування туристичної галузі, що може негативно позначитися не лише на конкурентоздатності туристичних послуг, а й на позиції держави на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У багатьох країнах світу туристична галузь належить до провідних галузей національної економіки, яка розвивається швидкими темпами, забезпечує формування належного підґрунтя економічного та соціального розвитку національної економіки,

сприяє життєзабезпеченню суспільства, а також дає змогу вирішувати комплекс таких завдань:

- збільшення доходної частини бюджету та отримання додаткових валютних надходжень;
- вирішення проблеми зайнятості населення та створення нових робочих місць;
- розвиток суміжних галузей, пов'язаних із виробництвом туристичних послуг;
- поліпшення соціальної та виробничої інфраструктури у туристичних центрах;
- активізація діяльності народних промислів та збереження культурної спадщини з метою поширення національного культурного надбання;
- забезпечення зростання якості життя суспільства шляхом відновлення туристично-рекреаційних можливостей його оздоровлення.

Проте позитивний вплив туризму на економіку держави відбувається лише у тому разі, якщо він розвивається системно, не перетворюючи економіку країни в економіку послуг. Сьогодні однією з важливих перешкод, яка стримує розвиток туризму в Україні, є тіньова економіка, яка присутня як в економіці держави, так і в туристичній галузі. Серед можливих форм ведення тіньової діяльності в туристичній галузі варто віднести: тіньовий оборот фінансового капіталу; ухилення туристичних агентів від сплати податків; функціонування нелегальних туристичних фірми та фірм перевізників; тіньову зайнятість; незаконне виробництво та реалізацію в туристичній галузі товарів, робіт та послуг та ін.

На думку багатьох провідних науковців, туризм є сферою соціально-економічної діяльності, яка містить виробництво та споживання готельних, рестораних, транспортних та інших, у тому числі екскурсійних, послуг із реалізації активного відпочинку людей, пов'язаного з виїздом за межі їх постійного перебування з метою поліпшення здоров'я, пізнання навколишнього світу, спортивних, ділових та інших, які не заборонені законодавством країни перебування, заходів.

Відповідно, у всіх цих сферах діяльності присутні тіньові операції, пов'язані з отриманням нелегальних доходів у процесі надання туристичних послуг. Йдеться не лише про тіньову економіку, а й про так звану «сіру», коли легальні туристичні компанії занижують податки, демпінгують цінами, використовують незареєстровану зайнятість, реалізують піддакцизні товари без належного обліку, вдаються до шахрайських схем та прямого обману.

Широкомасштабні прояви тіньової економіки, взаємозалежна від них системна деформація управління фінансово-господарськими процесами в країні набули поширеного характеру, а туристична галузь, виходячи з її специфіки та можливості швидкого повернення капіталовкладень, стала привабливою сферою для розширення тіньових операцій.

За офіційними даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, рівень тіньової економіки знизився в 2018 р. до 30%. Проте навіть таке зменшення свідчить про те, що третина ВВП України знаходиться в тіні (табл. 1).

З урахуванням наявної методики оцінки рівня тіньової економіки за співвідношенням показників «витрати населення/роздрібна торгівля» її рівень оцінюють у 47%. Зважаючи на такі дані, можемо припустити, що майже половина туристичної галузі знаходиться в тіні, що спричиняє недоотримання бюджетами відповідних рівнів податкових надходжень, а отже, обмежує їхні потенційні фінансові можливості.

Варто зазначити й те, що на тлі зниження рівня тіньової економіки в 2018 р. порівняно з 2015 р. на 10% не відбулося паралельного зростання ВВП на відповідний відсоток. Окрім того, якщо порівняти умовні обсяги номінального доларового ВВП за даними МВФ та Світового банку та рівень тіньової економіки за відповідний період, у 2015 р. за обсягу ВВП 90 615 млн дол. та рівня тіньової економіки в 40% її обсяг становив у грошовому еквіваленті 36 246 млн дол., то в 2018 за обсягу ВВП 124 603 млн дол. і рівня тіньової економіки в 30% її обсяг у грошовому еквіваленті становив 37 380,9 млн дол., що дає змогу говорити не про її зменшення, а про часткове зростання за одночасного зростання обсягу ВВП. Виходячи з даних табл. 1, необхідно акцентувати увагу на динаміці в'їзних та виїзних туристичних потоків в Україні за 2010–2018 рр. Як свідчать фактичні дані, у 2018 р. чисельність виїзних туристів майже вдвічі перевищувала обсяг в'їзних. Це свідчить про те, що, незважаючи на всі намагання, Україна втрачає величезний потенціал розміщення цих туристів, що формує передумови для подальшого стимулювання імпорту туристичних послуг та скорочення їх експорту, що може негативно позначитися як на якості туристичних послуг, так і на результативності функціонування туристичної галузі.

Одна з найбільших серйозних загроз, яка виникає для національної економіки та туристичної галузі зокрема, полягає у тому, що за розширеного відтворен-

Таблиця 1

Рівень тіньової економіки в Україні за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (%)

Показники	Роки									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Рівень тіньової економіки, (%)	38	34	34	35	43	40	35	31	30	
ВВП, (млрд дол. США)	136419	163160	175781	183310	131805	90615	93270	112154	124603	
Чисельність в'їзних туристів, млн осіб	21,2	21,4	23,0	24,6	12,7	12,4	13,3	14,6	14,2	
Чисельність виїзних туристів, млн осіб	17,1	19,7	21,4	23,7	22,4	23,1	24,6	26,4	28,7	

Джерело: складено на основі [5]

ня джерел розвитку тіньової економіки і дедалі більшого залучення ресурсів країни у тіньову діяльність формуються загрози потрапляння економіки у тіньову інституційну пастку. Це такий стан стійкої рівноваги інституційної кризи, який визначається поширенням тіньових процесів на переважну активну частину фінансової системи, її ключові інституції за неможливості мобілізувати необхідні ресурси для переходу в інший, більш якісний та результативний стан.

Загроза ефекту «порогу неповернення» небезпечна тим, що це унеможливає резильєнтність національної економіки, тобто повернення до відповідного попереднього позитивного механізму руху економіки стає практично неможливим. Він виникає тоді, коли рівень втягнення економічної діяльності у тіньову перевищує певний поріг: якщо цей рівень досягає 40%, то процес резильєнтності економіки стає вкрай важким. Поточні показники рівня тіньової економіки країни нині не перевищують зазначений поріг, проте фактичні грошові еквіваленти її обсягу поступово зростають, що вимагає застосування системного підходу до нівелювання або призупинення наявних тенденцій.

Тому сьогодні актуалізується питання детінізації як національної економіки у цілому, так і туристичної галузі зокрема, що являє собою комплексну систему дій, спрямованих, передусім, на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для виведення тіньових капіталів до легальної економіки та забезпечення наявних фінансових потреб в інноваційно-інвестиційному розвитку національної економіки.

Ураховуючи вищезазначені аспекти, основними напрямами впровадження стратегії детінізації економіки у сфері туризму повинні стати:

- сприяння розвитку та посиленню конкурентоспроможності національного туристичного продукту;
- будівництво, модернізація та реконструкція туристичної інфраструктури відповідно до міжнародних стандартів якості;
- активізація внутрішнього й іноземного туризму шляхом позиціонування туристичних маршрутів Україною на міжнародному й національному ринках;
- удосконалення нормативно-правової бази в галузі туризму;
- створення сприятливого для розвитку туризму податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів контролю, спрощення процедури його проведення;
- залучення національних та іноземних інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури;
- контроль якості туристичних послуг згідно з державними та міжнародними стандартами;
- унеможливлення проявів нечесної конкуренції агентами туристичної індустрії;

– забезпечення державної підтримки створення та розвитку туристичної галузі.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У сучасних умовах туристична галузь більшості розвинених країн відіграє важливу роль у формуванні валового національного продукту держави. Проте реальні умови функціонування туристичної галузі України перебувають у площині низки проблем, серед яких варто виділити тіньову економіку в туристичній сфері. Саме тому, на нашу думку, детінізація туристичної галузі стане драйвером розвитку національної економіки та дасть змогу не лише поліпшити якість надання туристичних послуг, а й створити умови для формування потужного ресурсу для розвитку туристичної інфраструктури в туристичних регіонах.

Бібліографічний список:

1. Цимбал О.І. Туристична сфера України як плацдарм до розвитку національної економіки та міжнародного туризму. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 2. С. 133–136.
2. Домбровська С.М., Білотіл О.М., Помаза-Пономаренко А.Л. Державне регулювання туристичної галузі України : монографія. Харків : Національний університет цивільного захисту, 2016. 196 с.
3. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З.С. Варналія. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2006. 576 с.
4. Кундицький О.О., Сенишин О.С. Стратегії подолання тіньової економіки: теорія і практика сьогодення. *Інтелект XXI*. 2019. № 1. С. 42–46.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2019).
6. Босовська М.В. Інтеграційні процеси в туризмі : монографія. Київ : КНТЕУ, 2015. 832 с.

References:

1. Cymbal O.I. (2012). Turystychna sfera Ukrainy jak placdarm do rozvytku nacionalnoji ekonomiky ta mizhnarodnogho turyzmu. [The tourist sphere of Ukraine as a springboard for the development of the national economy and international tourism]. *Stalyj rozvytok ekonomiky*, no 2, pp. 133–136. (in Ukrainian)
2. Dombrovsjka S.M., Bilotil O.M., Pomaza-Ponomarenko A.L. (2016). *Derzhavne rehuljuvannja turystychnoji ghaluzi Ukrainy*. [State regulation of the tourist industry of Ukraine]. Khar'kiv: Nacional'nyj universytet cyvil'nogho zakhystu. (in Ukrainian)
3. Varnalija Z.S. (2006). *Tinjova ekonomika: sutnistj, osoblyvosti ta shljakhy leghalizaciji* [Shadow economy: the essence, features and ways of legalization]. Kyiv : Nacional'nyj instytut strategichnykh doslidzhenj. (in Ukrainian)
4. Kundyc'kij O.O., Senyshyn O.S. (2019). Strateghiji podolannja tinjovoji ekonomiky: teorija i praktyka sjoghoden'nja [Strategies to overcome the shadow economy: theory and practice of the present]. *Intelekt XXI*, no 1, pp. 42–46. (in Ukrainian)
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 20 June 2019).
6. Bosovs'jka M.V. (2015) *Integhracijni procesy v turyzmi* [Integration processes in tourism]. Kyiv: Kyivskij nacional'nyj torghoveljno-ekonomichnyj universytet. (in Ukrainian).